

United States Holocaust Memorial Museum
Oral History Interview
Former Yugoslavia Witnesses
Documentation Project
Macedonia

ИНТЕРВЈУ СО ТОМЕ МИЦЕВСКИ

Интервјуист: Добар ден.

Сведок: Добар ден.

Интервјуист: Ви благодарам што се согласивте да се сретнете денес со нас и да ги споделите Вашите спомени.

Сведок: Со големо задоволство.

Интервјуист: Ве молам, кое е Вашето име и презиме?

Сведок: Томе, татково Коста, Мицевски.

Интервјуист: Кога и каде сте роден?

Сведок: Роден сум во Битола, на 6 февруари 1922 година.

Интервјуист: Ако се сеќавате, моите колеги беа кај Вас и разговараа пред три месеци на истата оваа тема, денес сме дојдени со професионална видео опрема да ги снимиме Вашите сеќавања...

Сведок: Така.

Интервјуист: за потребите на Музејот на Холокаустот од Вашингтон.

Сведок: Така.

Интервјуист: Кажете ми каков беше животот во Битола пред Втората светска војна?

Сведок: Да ви кажам право тоа беше моето прво детинство. Јас сум значи дваесет и втора роден, до четириеста додека почна војната, бев матурант, тогаш матурирав четириеста година. Животот во, првиот период од моето детство многу поарен, се до кризата кога фати во Америка, таа криза се осети многу и кај нас, поготово кај нас, во мојата куќа, затоа што татко ми беше бакал, и работеше во главном со селани кои беа печалбари, имаа свои печалбари во Америка, во Австралија, во Канада. Во Ирак имаше некои, во Иран имаше, и низ Европа. Тие ко ќе прибереа пари праќаа секој на своите тука и си го плаќаа, она што го зеле на вересија си го плаќаа. Но ко почна кризата, некаде од триеста година, 1930 година, земаа зајре, така го викаме ние, ама на вересија, не можеа редовно да го плаќаат, така што триесет и осма-деветта година татко ми фалира со, со дуќанот. Го затвори, ние останавме сите, пет деца и двајца тие разбираш, без некои посебни приходи, така да потезок беше животот. А иначе во однос на среденост како држава, навистина беше се средено, се знаеше закон да се поштова, хигиена да се поштова, школувајнето редовно, не можеше дете да не оди на школо, зато што еднаш, два пати ако не одеше одма родителите беа повикувани да

се види шо е работата. А не знам дали е важно за ова, со мене имаше една грешка оти ние, едни се презиваме на дедото, Стефановски, едни на прадедото Мицевски. И јас мислев оти во забавиште, прво одделение одев, оти сум Стефановски, како брат ми. Ме тужија, го викнаа татко ми и кога дојде кај учителот рече: Оти не ви иди детето? Како не ни иди? Каде е? Еве го. Ова, рече, дете е секој ден тука на часови и така се реши проблемот. Разбрав оти треба да се викам Мицевски, а не Стефановски. Е сега, имаше мал број луѓе од Македонците кои беа во државна служба. Тоа беа многу ретки случаи. Во главном работаја занаетите, а најмногу земјоделието. Познато е дека старата Југославија, онаа Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца, таа беше во главном земјоделска држава. Колку знам јас скоро девесет, ако не и појќе, се, се занимаваа со земјоделе. А иначе да ви кажам право во, на малата кај шо живеевме имаше и Турци, имавме и Албанци, имаше и Евреи, имаше појќе националности. Срби, Хрвати, Црногорци, се сложувавме. Немаше никакви, овај, меѓуетнички недоразбирања. Заедно одевме на школо, заедно се школувавме, си помагавме, се дружевме, имавме, овај, добри односи со родителите, не примаја, ги примававме дома, се дружевме значи. Тоа е еден така да кажам многу спокоен, мирен живот и детството ми е многу во добри спомени. Ако ве интересува нешто повеќе може да прашате.

Временски код: 6:15

Интервјуист: Кажете ми, со што се занимаваа Евреите во Битола?

Сведок: Евреите во главном беа трговци. Татко ми, а, пазареше кај еден трговец Леви, земаше роба од таму, и си ја плаќаше. Тие беа грисисти шо велиме, на големо продаваја. Такви трговци тука имаше многу познати Евреи, но имаше и многу голема сиромаштија меѓу ними, кои шо се занимаваа со мала трговија. Еве, на пример, имаше едни тезги подолги од масата со рачки таму, па по улици шетаја, пајнци, лајци, вилушки, шо им треба на граѓаните, тие си имаа свој знак оти трубеја, едно - друго, и луѓето шо сакаа да си купат си купуваја. А, Евреите во Битола беа со таа девиза. Поефтино продај, појќе продај, пак појќе ќе заработаш отколку скапо да продаваш да не можеш да го продадеш. Татко ми, бидејќи како бакал, имаше потреба од мачка за чување, купуваше шкембеза мачката. Евреин беше, го памтам добро, Аврам се викаше, на една ластегарка обесени чкембиња, и ќе дојдеше за динар-два, за колку сакаш ќе сечеше. Значи и такви имаше. Да речеме еден, чаршијата беше многу голема, друг пат идеше, ги откупуваше кожата од јагнина, од јарина, така да и со таква мала, ситна трговија се занимаваја. Многу од ними беа во менувачници. Во главно

менувачниците ги држеа, Евреи ги држеа. Имавме и доктори, на пример го памтам докторот Абраванел, докторот Медонса, можда имаше и други ама тие ми беа така по, попознати. А од другари мои, ако сакате да ви ги цитирам...

Интервјуист: Да, да.

Сведок: имав, шо се школуваа со мене, познат е еден, Шами Моис. Не знам вие како скопјани треба да знаете дека тој беше министер во првите влади на Македонија. Дали е сега починат, знам оти е починат, ама сигурно има свои деца. Друг шо знам, Бени, Бено Руси. Бено Руси ни беше политички комесар на 42 дивизија со која заедно целиот корпус бевме на Сремскиот фронт. Значи Евреин, а политички комесар на дивизија, тоа е значи во ранг на, само генерали можеа да бидат на такви положаи. Значи имаше, ах, сега ќе ви кажам и дека имаше, имавме и основно училиште чисто еврејско, значи како етнички. Директор или раководител беше Никола Ѓорѓевиќ, Србин, комшија мој иначе. И многу добро живеевме со ними и со синојте, имаше два синои и една ќерка. А, после основното училиште тие одеа во школите шо ги имавме средни, малку средни школи имаше во тоа време. Имаше една гимназија, имаше земјоделско училиште, трговачка академија. Во тие школи се школуваја. Со мене во класот имав еден Анав Аврам, беше и овој Шами Моис. Имав еден Фарац Леон, имаше и други ама не му ги памтам имињата оти не сме се дружеле толку, а и многу години поминале, па се заборавило. Овој Анав Аврам го избегна, овај, холокаустот. Со него живеевме како, како браќа живеевме. Многу фина фамилија имаше, културна, вероватно во некоја установа работеше, не се занимавајасо трговија они, некој службеник оти и тие си имаа црковни и така натаму службеници. Тој избега во Бугарија и некој се најде, дали со љубовни врски, дали не, беше убиен. За жал. Иначе избегна поголема трагедија ама ете го најде друго нали. Исто така таму беше избеган и еден Леви, син на овој трговецот, јас, кај шо трговец е татко ми. Ама тој имаше земено ќерка од докторот Абраванел, кој и тој го избегна, како, не знам, холокаустот, за во земјотресот на несреќа загина и Леви и жената му, на Абраванел ќерка иначе. Од други од Евреи, ах, Леон Фарац. Со него се сретнавме во Бугарија, во Дупница. Јас бев испратен да примам оружје, топои, од Бугарите, за нашата артилериска единица шо ја формиравме таму, а шо стана со тие топи ако е интересно можам да кажам нешто. Кога излеговме на положај над Струмица ги затекнавме таму Бугарите веќе имаја артилериска единица, арно ама колона германска од Грција се истеглуваше и за да му отвори пат на колоната, Ги нападнаја Бугарите и тие

напуштија и топој и муниција, се, се разбегаа. Војниците кои беа под моја команда шо најдоа, шо ќе, рачни бомби, се наоружаја, ги наполнаја цепците со бомбони, шеќери, а од Бугарите после ни трага немаше. А,кога поставив еден топ на положај за јас да командувам, тие беа брдски топој, се носеа со коњи, им наредив на војниците, на послугата, да најдат некоја подолга врвца од далеку да тргнине оти не бев сигурен, јас имав веќе школа завршено офицерска во Софија и со многу работи бев запознаен. И шо стана? Кога го повлекохме со далечина на едно десет метра, зрното, гранатата, експлодира во цевката. И ако беше посадата тука заедно со мене, вероватно, во најмала рака, ќе бевме тешко повредени. Значи то оружје шо ни го дадоа Бугарите беше застарено, од Првата светска војна, во некое музејско, колку да се рече, колку да се рече оти помагаме. Вие знаете како беше и со тенките шо ни ги дадоа, и тие беа за отпад, нели? И како такви свршија работа во отпад. Значи таква помош имавме од, од Бугарите.

Временски код: 15:30

Интервјуист: Да се вратиме во периодот пред Втората светска војна. Каде живееше Евреите во Битола?

Сведок: Евреите во главном ја држеа левата страна од реката Драгор. Таму имаше, еден вид, да не речам гето оти немавме ние гета во тоа време, имаше мешавина таму. Имаше и наше население, ама најмногу од таа страна живееше. Најмногу беа да ви кажам право од подолната, економски земено, од подолната класа. Нешто имавме од средна, а од повисока поретко тие, е овие шо беа доктори, вероватно имаше и учители од училиштето еврејско и така натаму. Тие во главном беа. Иначе немаше проблеми да имавме некакви недоразбирања со ними. Се живееше, еве ви кажав, и во школите живеевме, а и не можеше да речеш оти не можеш да влезеш во нивната населба. Секој пат можевме, во секое време, било дење, било ноќе, секој пат да влегуваме. Никој не не гибаше Македонците, ни па ние имавме со ними некои расправи. Доколку пак со Албанците, кои ги имаше во еден дел, таква, тешко можевме да одиме како деца во нивната населба. Редовно не бркаа со камења, една борба, така ја викаа, олеле леле, ха, ха, ха, ха, ха.

Интервјуист: Кажете ми, дали Виодевите често во еврејското маало?

Сведок: Одев, одев, бидејќи имав таму и другари. На овој Шами Моис шо кажвам татко му беше шапка и таму купувавме како ученици, оти во времето кога се школував јас имавме униформи, обавезно беше да се носи шапка со број која паралелка си, и така. И бидејќи

другувавме со Шами еднаш му реков: Ми треба шапка, оваа не ми чини. Абе ела кај татко ми, каква сакаш ќе најдиме. И ојдовме и навистина, ми одбраа шапка, убава, поздрава. Си ја платив нормално. Значи, а видов дека и други Евреи во близината си имат свои работилници. Сеа некои и шивачи беа, некои машини, шо им беа тиа машини не знам, значи имаше и занаетчии, покрај трговија имаше и занаетчии. За земјоделци не знам, не памтам Евреин да се занимавал со земјоделе. Пред се може зато што тие се доселени од Шпанија, не се староседелци тука и вероватно немале да наследат земја како шо имале другите и затоа и биле принудени да се занимаваат со, најмногу со трговија.

Интервјуист: Кажете ми, дали бевте вонекое од домовите на овие Ваши другари Евреи во еврејското маало?

Сведок: Имам одено, и во побогати и во посиромашни. Кај сиромашните беше навистина многу скромно, скромно како во селата шо беше, така беше. Тие, на пример, ретко кревети имаја, во главном, па дури и ние немавме кревети, а камо ли тие. Се спиеше појќе надушеме, на специјални ругузини најмногу, а летно време, памтам, летно време ко ќе фатеа летните горештини, ако одевте во нивното маало голем број од ними ќе ги најдевате да спијат на улица, бегајќи од горештините, па и од инсекти. Поготово имаше, во тоа време, многу болви, тафтабити, па и вошки. Немаше тогаш толку средства за уништување на таа гамад шо ја викаме. И бегаја за спиење надвор. А, а имавме и богати фамилии, еве кај овој Анав Аврам тоа беше богата фамилија, уредена. Имаме таму одржувано дури и матинеа, како ученици, во нивниот стан, значи собрани со друштво, машки и женски, игравме, се занимававме, значи добра фамилија. Овие Фарази Леон и тие беа добра фамилија и кај ними исто така имаме одено. Кај овој Шами Моис поскромна кука оти татко му знаете со шиене, со таква работа.

Временски код: 21:28

Интервјуист: А кажете ми дали имате слушнато некакви приказни за, со коишто ги застрашувале децата во Битола за одење во еврејското маало?

Сведок: Имам слушнато. Сеа дали за да не заштитат да не скитаеме многу од дома, некој пат ќе ни речеа: Не одете оти Евреите имаат буриња со некакви боцки внатре, и ќе ве пикнат и ќе ве тркалаат, крвта ќе ви ја пијат, разбираш. А сето тоа беше измишљотина.

Интервјуист: Кој Ви го кажуваше тоа?

Сведок: Кој го кажуваше? Па постарите луѓе, коишто сигурно мака имале во турско време со Турците, па сега мислеле дека и овие како дојденци можеби ќе, ама не сме имале такви случаи. Не памтам јас да сме имале таков некој случај да бил некој Македонец било малтретиран, било убиен од страна на некој од Евреите. Такви случаи не сме имале. Иако Битола беше три и пол Евреи треба да имаше во Битола. Значи добар дел од населението го претставуваа тие.

Интервјуист: Се сеќавате ли на денот кога германската војска дојде во Битола?

Сведок: Се сеќавам, тука бев. Во Битола бев. А, тоа беше, ми се чини, 6 април кога влезе, кога влегоја германските војници во Битола. Прво влегоја единици коишто се извидници, на мотори. Јас баш памтам во мојата улица кајшто живеам, напорта седев, и јас и брат ми бевме, и поминаа Германци со така еден строг поглед, со шмајзери на готовс наместени. Двајца во приколката, еден возеше, само поминаја и не ни правеа ништо оти и ние не правевме ништо. Но во цамијата што е сега како музеј, како за слики галерија, имаше горе митролез, Србите имаја. И озгора пукаја и една таква со мотор што беше, покрај Драгор, од десната страна од реката, ги убија. Успеаја значи да ги убијат и тука тие приколката бевме со брат ми да ја, оти слушавме, да ги видиме, со наведнати, оти уште не ги имаја прибрано. Значи то беше мала работа ама таја ја видов, иначе еве уште нешто да ви кажам. Со оглед на тоа дека магацините воени во главном беа сместени во школите, во некоја училница. Ние имавме во маалата една училница, полна беше со пченка. А во друго училиште, Стив Наумов сега, таму имаше вреќи со брашно. И кога бегаја Србите, односно кога се повлекуваше армијата, ги отворија магацините и му рекоја на народот: Земајте, да не земаат Германците. Јас тогаш бев, завршив матура, осумнаесет годишен бев, знаев дека ќе насташи тежок период за снабдување со оглед на тоа дека дури не се воспостави власт се ќе биди отежнато, а и состојбата дома ми беше таква да морав да одам и јас, да се приклучам, нешто да приберам. Па зедев една вреќа и ојдов таму на два-три пати, по два-триесет кила, едно сто кила пченка успеав да земам. Арно ама чув дека многу убаво брашно има во Стив Наумов, да одам и таму да видам. Ама вреќи од седумдесет кила, не се креваат. Гледам на пенцере, оти на првиот спрат беше, иди еден арабација, арабација знајте што е, со кола празна и дојде до. Шо е, реков. Ако има нешто да пренесувам. Абе има, ама не можам да ги кренам вреќите. Нема никој внатре? Има. Еми договорете се, разбираш, и ти ќе му поможиш нему. И се договоривме, префрливме три вреќи по седумдесет кила во колата, и тој рече:

Ако му треба, прашај, ќе се вратам. Прашав, нека се врати, има и други шо ќе сакаат. И тргнавме за кај мене. Кога дојдовме дома сакав вреќите да ги префрлам кај мене. А не, рече, положната за тебе, положната за мене. Ами како ќе ја делиме ова? Имам јас вреќа, рече, ќе си претурам вомојата вреќа положна, па така да ни дојде по стотина кила брашно. А да ви кажам право тоа брашно и таа пченката скоро положна година не спаси од гладување. Зато што дури дојдоа сетне Бугарите да отворат и фурни и месарници и така натаму, оти се оскудоваше тогаш. Дуќаните повеќето беа затворени од страв од пљачка оти Германците на бегање ги празнеа дуќаните. Многу дуќани кои не ги затворија тие ги испразнија. И во Грција истото го правеа. Еве еден пример. А, брат имам, починат е тој, тогаш беше некаде осум години и мајка ми го тераше во училиштето кајшто беше пченката имаа тие како лазарет, лазарет го викаја. Значи за шо се повлекуваја од Грција ранети и болни ги сместуваа тука и за ними, за потребата имаа и кухиња. И од кујната шо ќе останеше брат ми под пенџерче носеше дома. Еден ден мајка ми му вели: Стално му носиш, ти даваат, оди види во кокошарникот, имавме кокошки, ако има некое јајце земи, однеси му. И ојдов, јас најдов таму, дали три, дали четири, сега не ме држете за збор, му ги однесе таму. Кога ги виделе Германецот ооо, рече и му вели, чекај, му вика. И му носи цело тенеќе, цело тенеќе од оние за сирење што се, со танала. Од каде, од Грција шо ја зеле. Па и со неа неколку месеци убаво поминавме разбираш. Е такви мачни моменти, ова се дел од тие мачни моменти. А и други моменти.

Временски код: 29:40

Интервјуист: Дали Вие видовте како Германците земаат од дуќаните во Битола?

Сведок: Не видов јас, оти, ах, се плашевме да не, да не ни направат нешто разбираш. Но, имавме еден случај, ми рекоја дека кај железничката станица во магацинот има масло. И со еден мој роднина се договоривме, то маслото во буриња, да крениме едно буре масло. Требаше да се слези по скали. И јас му велам, јас бев појак така, и ми се чинии постар некоја година, и му велам јас озгора ќе го држам бурето полека, а ти долу полека, полека да го слезиме. Ама тие беа дрвени буриња, пукна едно од тие таквото, и него целио во масло го вакво и го оставивме и бурето, не видовме аир од маслото. Ко се враќавме, сега шеталиштето шо е, тогаш не беше така изработено, видовме еден паднат. И сега го прашуваме шо е, ранет сум рече. Кој те рани? Еден германски војник. Зошто? Ами некаде во касарните имало остаено алишта, не знам маси, сето тоа народот го, чели шо имаше, и

јас рече така, ама веќе тие беа дојдени Германците, кој зеде зеде, оти после гледаја се што најдоа да го конфискуваат. Сега чаре? Му помогнавме некако да го однесиме до дома, после шо стана, дали на болница или така, ама изгледа не беше тешко, гаравеше, ама изгледа беше свесен. Арече дека некој германски војник го имаше застрелано.

Интервјуист: А се сеќавате ли, дали ги видовте Бугарите кога дојдоа во Битола?

Сведок: Ги видов, тука бев. Видите вака сега. Ах, бидејќи во бугарската претходна окупација, не оваа шо беше, ами онаа, како ја викаа, Егзархија. Во то време, исто така Бугарите имаа и школи. Татко ми на пример сешколовал во бугарско училиште. Мајка ми и таа во бугарско училиште. И многу од луѓето полека како да, онаа пропаганда нивна, ја прифатија и се чувствуваа по малку како, како, како Бугари. И кога дојде бугарската војска голем дел имаше што со задоволство им шлукаја на доаѓањето на Бугарите. Ама, еден дел ојшто беше под влијание на напредната младина, тогаш уште тука беше Стив Наумов, уште беа овој Даскалот, Таки Даскалот, и други и тие водеа таква кампања да не се прифатат Бугарите како тие, и тие ќе бидат, како окупатори ќе бидат.

Интервјуист: Дали Вие видовте како народот стои на улица и ги поздравува Бугарите?

Сведок: Па да ви кажам учествував, појќе како гледач зошто јас бев појќе под влијание на оваа напредната младина. Ние имавме таканаречен студентски клуб, кајшто се собиравме, напредната младина. Еве да ви кажам случај шо стана со мене. Татко ми умре четириеста година, после моето матурирање. Не можев да се школувам понатаму, се договорив со мајка ми да поднесам молба за воена академија. Оти тогаш уште Југославија беше. И молбата си ја имав клаено во џебот и одев во клубот. И дојде еден вид како рација, дојдоа агенти српски, не затворија внатре и претрес. И ми ја најде еден молбата. Ја прочита, се насмеа и рече: Добичеш, рече. И си ја кладе во џебот, демек ќе чекаш за стипендија, ха, ха, ха. И сетне дојдоа Бугарите, па сетне друга работа ако ве интересира.

Интервјуист: Да, да. Кажете ми дали се смени начинот на живот во Битола кога дојдоа бугарските војници?

Временски код: 35:00

Сведок: Па, еден период дур да се постави бугарска власт секако дека имаше мала, сега како да речеме, како, како анархија еден вид. Луѓето не знаеја просто, како, како да се снајдат нели. Но, не траеше долго бидејќи Бугарите скоро навлегоја, бргу воспоставија свои

административни уреди, како да ги наречам, така да после се, се среди, и снабдување имаше со купони, ама во главном имаше редовно снабдување.

Интервјуист: Се сеќавате на некои фамилии коишто соработуваа со Бугарите?

Сведок: Па се сеќавам на такви фамилии, имаше што соработуваја. Ах, тоа се во главном тие побогатите фамилии. На пример, сеа да не испадне како кодошлак, знам дека симпатизери дури и моите беа симпатизери. Татко ми, стрико ми, симпатизери беа на Бугарите оти служеа бугарски војници, се школуваа такво и под влијание на таа пропаганда беа. Ама сетне кога видовме што се Бугарите, што се праеја во Македонија, сиот тој народ полека, полека се отргна, се отргна, се освести, виде од Бугарите дека нема... Еве јас ви кажав со снабдувањето со оружје што ни напраија. Ќе не истепаја.

Интервјуист: А кажете ми дали разговаравте со Вашите другари Евреи откако се случи бугарската окупација? Како тие реагираа на бугарската окупација?

Сведок: Другарите?

Интервјуист: Да. Евреите, другари Ваши.

Сведок: Да ви кажам право од Евреите во тој период слабо видов оти тие имаја вечерен час и стално се повлекуваја. Имаше наредба, свезди тие носеја, и нивниот живот, нивниот живот многу се отежна во време на Бугарите.

Интервјуист: Како мислите вечерен час? Каков вечерен час?

Сведок: Па после шест сато не смееше Евреин да има на улица. Еве еден пример со мене што стана. Ах, Стевче Патакот, еден од првоборците, ми беше школскидругар и добар пријател. Еден ден шетавме на шеталиште заедно со него, и ми вика: Томе, ако можеш напуштите, вика, оти гледам некои агенти, а јас сум под контрола. Уште не беше убиен инаше. И го напуштив, се приклучив со други другари, на враќање, кај саатот, изгоре, имаше, полициска станица имаше, таа изгоре. Еден агент бугарски ми вика: Господине, елате на страна. И одам, знам оти е полициска станица, дајте си личната карта. Јас ја вадам, имав лична карта, и то бугарска имав оти две години бев учител во Перник јас. Имав бугарска лична карта. Почекајте, рече и влезе внатре едно пет минути вероватно проверуваше, и ете го се врати и ми ја дава. За какво, му викам, ме контролирате? Па ми личите като малку Евреин. Јас имав мустачиња пуштени, а жолти мустаќите, а тие имаат вечерен час, а шест часот веќе беше поминат. Значи праеја контроли, навистина после шест саатот дали има Евреи излезени. Тие мораа да се приберат дома.

Интервјуист: А ми кажавте дека носеа жолта ѕвезда. Вие видовте како носат жолта ѕвезда?

Сведок: Да, обавезно, носеа. Оти дружевме денски дури беше, уште беа тука, до четириесет и трета година беа Евреите тука. Дури со овај Леви, тој студираше во Софија, а студираше и Славко, и тој е во првоборците, Славе Лумбаков. Тој ми беше исто така, јас и на синот мој името името му го дадов неговото, бевме многу добри другари. Е тој со Леви беа добри пријатели во Софија и еден ден бев кај Леви, заедно со него, и тогаш Леви прими пакет од дома. Пакет со благи работи, разбираш. Овој Славко Лумбурко беше троа шегација, и прв посегна, зеде да касни. Абе доста е, рече, што правиш ти. Оф, рече, ами бев по нижда, а не ги измив рацете, рече. И тој Леви ја зеде кутијата и на ти ја, му вели, хе, хе, хе, хе, хе. Ако не е интересно ова.

Интервјуист: Не, многу е интересно.

Сведок: Хе, хе, хе, хе.

Временски код: 41:20

Интервјуист: А до кога бевте во Битола, до кој период?

Сведок: Во кое време мислите?

Интервјуист: За време на Втората светска војна.

Сведок: Видете вака. Четириесет и прва година Бугарите сите просветни работници од Македонија ги преместија во старите предели, така ги викаа, во Бугарија. А прво, пред да ме вработат, ме свикаа на курс едномесечен во Софија, каде ни одржуваа предавања за бугарскиот јазик, нешто од бугарската историја, нешто руски, за да можиме да се вклучиме во тоа. Ни дадоа Бугарите тогаш потврди цел месец да можиме слободно низ Софија да шетаме, по трамваи овие шо беа државните, слободно до кај сакате. И ние тоа го користевме за да ја запознаеме Софија, одевме од едниот крај до другиот. Ке слезевме, ќе се прошетаме, пак ќе се качиме, имавме слободен пристап и на музеи и на кина, се ни беше, како една пропаганда, нормално. Дури и ни плаќаја, ни платија за тој месец иако не бевме вработени шо бевме на тој семинар. А на разделбата ни дадоа по еден куп книги за македонското прашање, памтам имаше книги, имаше и разни други книги, важно ни дадоа такви книги. Во тој период, не знам дали е интересно за вас тука, живеевме во едно училиште. Имаше, вероватно како интернат беше, и ни дадоа можност да се сместиме таму нели. И така го поминавме тој месец. Нешто друго да не треба?

Интервјуист: Каде отидовте, каде заминавте потоа?

Сведок: Ах, после тоа не назначија, ни дадоја решенија. Мене ми дадоа решение за Перник Прво бев за Ботевград, требаше, арно ама ми се виде Ботевград многу далеку, а во Софија имав тетин, Георги Поп Христов, тој треба да ви е познат. Тој е учесник во Илинденското востание, а после тоа беше и како војвода, беше во да. Жената му беше сестра на татко ми. Таја е учесник во везењето на знамето илинденско, учителка беше, и тие учителки шо го везеа знамето, една од ними беше тетка ми.

Интервјуист: Ми кажаа дека Ве пратија во Перник на работа.

Сведок: Да.

Интервјуист: До која година останавте во Перник?

Временски код: 45:05

Сведок: Е сега, четириесет и втора година требаше да одам војник. И дома добија покана. Оти јас двајс втора, дваесет години наполнив, и требаше војник да одам. Јас им реков на моите скриете јас, ќе се правам оти не ја примив. Нејќев да одам бугарски војник. Поготово шо во тој период се случи цар Борис беше во Германија, и не се врати од таму. Шо стана, дали го отрухаа, дали го убија? И сметав, си мислев како млад човек така, уште незрел што се вика, дека може ќе стани некој шреврат во, дека може ќе можам да го ибегнам служењето бугарски војник. Но, наредната година дојде нов позив, и со покана ако не одам оти ќе бидам даден на суд. Јас пак не се јавив и ме дадоа на суд. Во Перник бев суден и бев осуден на шест месеци затвор. Арно ама со помош на адвокатот, со некои трикој адвокатски, успеа да ми издејствува условна казна ако во наредниот, со наредната покана ќе одам затвор. Сакав, нејќев, после ојдов. Инаку имаше во тој период во Битола се сретнав со Славко Лумбурко, тој беше веќе уклучен во партизанските единици, и тоа илегално работеше во Битола, после лежеше и затвор, и ме покани да излезам, овај, како партизан. Јас му реков: Би излегол, оти истомисленици бевме, само шо ќе прај фамилијата моја. Брат ми и тој беше бугарски војник земен, тој е постар две години, уште беше војник, никој нема кој да им помага, а јас мојата плата што ја земав како учител му ја пракав, дома му ја пракав. Имавме во училиштето менза, тоа беше намири Перник, секој ден ручек им даваја, и во главно ручекот го обезбедував таму зато што дежурав. А сега да ви кажам во врска со тоа. А, ме прекинавте тука. Добро, шо има нешто друго?

Интервјуист: Колку често патувавте за Битола овој период, овие две години додека бевте во Перник?

Сведок: Аха. Патував само кога беше ферија. За зимскиот одмор, за Божиќ, и летниот. Е сега, дали беше четириесет и втора или четириес трета година беше, точно не се сеќавам кога го убија Ќуркчиев тука, во Битола, во вагонот во кој влегов беше полн со полиција бугарска. И имаше една клупа празна, седнав јас, седна и други, и во муабетот така, сакале нешто вероватно да дознаат, ми се обрати еден од ними: Го познававте ли Вие Стив Наумов? Јас се здрвив така, разбираш, му реков: Го познавав оти учевме гимназија. И тој беше гимназија, две години пред мене беше, а јас две години по него, разбираш. И од таму го знам, го познавам. Шо има, реков, со то? Ах, опцу тој, мајката. И рече: Ни го убија, рече, началникот Ќуркчиев. Јас уште појќе се здрвив, разбираш, како да не сега почнат да прават. Арно ама после тоа преминавме на други муабети, јас нешто го сменив разговорот и така. Значи тоа беше одевме за Македонија, значи тој возо во главном беше со полиција, вероватно со убиството на Ќурчиев веќе почнаа, почнаа извесни борбени потфати на нашите и вероватно затоа гледаа шо појќе полиција да дојдат.

Временски код: 50:20

Интервјуист: Кога се враќавте во Битола, за време на овие распусти, се сретнувавте ли со Вашите другари Евреи?

Сведок: Па ево ви кажав, во Софија со Леви, а и со овој Фараџи Леон. Е сега да ви кажам со него. Фараџи Леон во Дупница кога требаше оружјето, топојте да ги прифатам, го сретнав на улица во партиза, партизански алишта. Вероватно и тој имаше некоја задача добиено. Иначе тој се жени со Македонка, комшивка моја Викторија Шеќерџиева. И за, таја во, си ојде во Израел, во Тел Авив живееше. Неколку пати во Битола идеше, со неа правевме муабет така за Фараџи Леон, добар положај имал во Израел, во Тел Авив.

Интервјуист: Дали во Битола се зборуваше нешто за Евреите? Дали претчувуваа дека нешто ќе им се случи?

Сведок: Не. Да претчувуваа кузнае колку од ними ќе најдеа начин да се, можеа, на пример, голем број, голем број од ними, да речеме и Морис Романо ќе го спомнам, Давид Романо, и тие беа Евреи од Битола, и тие го избегнаа Холокаустот. Ама најдоа начин навреме да се повлечат. Најмногу имаа услови во Бугарија, оти Бугарите знаете не ги предадоја ни Евреите, ниту дадоа војска за источниот фронт. И затоа можи цар Борис беше ликвидиран. Така барем слушав од поединци.

Интервјуист: Каде служевте бугарска војска? Во кој град?

Сведок: Кавала, ама едно десет километри од Кавала, Неа Тервали се викаше едно село. Тоа, тоа беше противморска артилерија, против овај бродска. Топојте беа од круп, седумнајсет метра долга беше цевката. Се биеше, четириесет километра можеше на далечина да се бие. И сеа имавме една вежба. Јас како пошколован од другите, оти сепак нишанција да бидиш на таков топ треба и малку знаење, ах, топот имаше како железничка пруга со тркала, не можеше со обична оти тој беше многу тежок. Педесет килограми тежеше само барутот. И него со посебна механизација го креваја и го внесуваја. И пред стрелањето командирот што ни беше, ни рече: Вие знаете дека при стрелањето се ствара голем притисок. Нишанцијата поготово ама и вие другите или ќе ги отворите устите или ќе ги затните ушите. Тие напраја така, беа слободни. Ама јас како нишанција кога видов еден чамец влечкаја на километар жица, празен чамец, на него требаше да се пука. Ко го фатив во нишанот, заборајв да ја отворам устата или да и затворам и ми пукна тапанчето, таква експлозија ме разбираш. Па се, лежев во Драма едно две недели, додека, како болен со дупнато тапанче. Имаше специјалиста еден лекар, за ушни болести, ко ме виде рече: Ќе го излечиме. Слушаш? Сеа, појќе ми се меша некако, некои, не можев да ги разликувам зборојте со то уво, со левото уво. Добро, рече, и праеше шо праеше, една недела ме лекуваше со лекаства и еден ден ми вели: Ај сега да видиме дали слушаш. Пак, реков, нешто малку ми шуми. Добро, и со една направа како штркал, како што штркаме со гуми, низ устата, вероватно дојде до естахиевата труба. Има една жлезда, еден проод, еден канал од устата кон увото. И со пумпање, два - три дена, тапанчето го исправуваше. И после два - три дена се нормализира. И сега слушам колку со едното, толку со другото, еве гледате иако сум девеесет и една година и слухот и видот.

Временски код: 56:17

Интервјуист: До кога останавте во бугарската војска?

Сведок: Е сега, и тука нешто ќе ви кажам. Дури бев во воената академија за резервни офицери, стана превратот во Бугарија. Дојде на власт ах, како се викаше сега тој, не е битно, значи дојде превратот и Бугарите се завртија да бидат сојузници со Југославија, дојде и до состанок меѓу Тито и Димитров и тогаш тие се договорија сите што бевме на служба, како војници, во Бугарија, да се формираат македонски единици и да се префрлиме. Тогаш јас станав командир на батерија оти веќе ја имав завршено таа школа, и ме пратија како сепак школован да ги примам и тие топојте, за жал. А во тој период една колона германска се

повлекуваше со топој, со тенкови, од исток некаде, дали од Советскиот сојуз, дали од Румунија се повлекуваше и минуваше низ Бугарија. И добивме наредба да одиме и да ги разоружаме. Таква беше на редбата. И топојте и се и дане ги пуштаме, да ги пуштите само како војници да заминат. Ама офицерите уште не беа настроени и таму на лице место ни наредија, тие помалите офицери, тие командата можи беше добра, ама ништо да не гибате, пуштете ги да си заминат. И огромна колона германска, наоружана со тие, натоварени на, си замина без да ги гибнине наводно да не не гибат и тие.

Интервјуист: Кога дојдовте во Македонија со партизанските единици?

Сведок: Да ви кажам право од Софија тргнавме некаде во почетокот на ноември 1944 година. Борби немавме се до Струмица. Во главно се движевме планински оти топојте беа брдски, со коњи, преку планини стигнавме до околината на Струмица каде се случи то што ви го кажав за едниот топ, после тоа тргнавме за ослободување на другите, арно ама ние како артилерици не можевме да ја употребиме артилеријата, во главном другите единици, тие учествуваа во ослободување. Дојдовме некаде на дванајсти новембар до Скопје, а ни рекоа дека Скопје е готово, Германците го испразниле. Кога беше денот, тринајсти новембар беше? Ден на ослободување? Е, веќе беше испразнето Скопје. А пругите, пругите од Грција шо идеја навам, сите ги најдовме исечени, оние прагојте, значи имаа таква машина на крајот на возот која ги сечеше прагојте. Така да не можеше да се користат тие прагој повеќе како превозно средство.

Интервјуист: На овој потег, значи од Струмица кон Скопје, дали видовте некаде запалени села или некакви цивилни жртви додека се движевте?

Сведок: Немавме таков случај да видиме, оти ние се движевме појќе да ви кажам право по патишта далеку од населените места. Е сега еден случај. Ах, во Струмица пред да стигнеме, некои од војниците сакаа да си ги видат фамилиите. Падна наредба никој не смее да се одделува од единиците. Еден, не му го памтам името, ама го гледав со свои очи, ја напушти единицата, ојде да си ги види децата, имал три деца колку се сеќавам, со жената, ко се врати се формира воен суд и го осудија на стрелање. И на едно место, на едно ридче така, го качија а долу од партизаните, ама оние коишто беа навистина по планињето, беа неколку души наредени и падна команда дали сака некој од вас да учествува во стрелбата. Не се јави никој. Имавме во нашите редови една партизанка од старите, дека шо ги поминаја тие, и таја

заедно со другите ко падна команда стрелај го изрешетаја и тој падна. Значи тој беше убиен војник заради напуштање на тоа.

Интервјуист: Само мораме да направиме пауза за да ја смениме лентата.

Сведок: Може.

Временски код: 1:03:10

Интервјуист: Мораме да направиме кратка пауза заради промена на лентата.

Сведок: Да, да.

Интервјуист: Ми кажавте дека пристигнавте со единицата во Скопје. Каде заминавте потоа?

Сведок: Останавме во Скопје како артилерци на Калето. Таму останавме се до пролетта четириесет и петта година и во текот на тој период добивме ново, руско оружје, тогаш извадено од фабрики, уште маста не му беше на оружјето избришана. Значи ние го чистевме, со други зборови не беа Бугари. И тогаш станав командир на минобацачи од сто и двајсет милиметри, тие се многу мочно оружје. Некаде во почетокот на април тргнавме за Сремскиот фронт. Беше формиран XV корпус, со две дивизии, четрс втора и четрс осма дивизија. Беше приклучена нашата артилериска бригада на четириес втора дивизија и со неа учествував на Сремскиот фронт. А сеа да ви кажам во Белград беше наредба да се излезе на територија кај Шид, близу село Врполје. И тука фактички почнавме, тука прв пат ги поставив минобацачите. Јасно имаше и други батерии, цела бригада беше, имавме три по четири такви топој, односно минобацачи. И на шести април, на шести април почна офанзивата. Сабајлето некаде кај четири сато почнаа да бијат какушите, тоа беше многу моќно руско оружје, ракети, ракети иначе, фрлачи на ракети, тие. Кога слушнаа војниците, а како командир на минобацачи морав да бидам напред кај пешадијата за да можам одблиску да ја, да ја пратам ситуацијата да не дојде до, да паѓаат гранатите на тука, кај ними. И војниците добија, се гледаше еден полет. Тие какушите многу свиреа и кога ќе шаднеја шредизвикуваа голем шум. И вероватно договорот беше така само после еден сат биеше почнавме ние со минобацачите. Имав задача, имаше една извидни, овај наведе, како и викаат наду, набу, осматрачница. Имаше една црква, како секоја црква што има камбанарија, и во камбанаријата имаше, овај, митролез. И задача имав, ако можам да го запрам тој митролез да не, да не делува. И во главном моето, мојата задача беше таја. И навистина дали директно некој или гранатата кога ќе паднеше таја на четириесет метра овај полупречник околу, значи цели осумдесет метра во висина на човек шрапнелите можеа да го закачат. И

престанаја горе да такват. И кај пет сато или шест беше падна команда да се изврши ова. За кусо време пешадијата успеа да го пробие тој фронт и да Германците се повлекуваја. Ние како артилерија задача тука уште немавме зато што немаше положај во моментот. А патем наедна така голема рамнина и со ливади видовме дека лежат неколку илјади мртви. Тоа беа усташи, четници, домобрани, многу малку Германци. Германците појќе беа како офицери, како команданти на единиците и тие ги пуштаја да гинат квинслишките војски. А сетне разбрав којбеше тој што толку истепа. Ние имавме со нас една бригада во пешадијата албанска. Само Албанци беше. И тие добија при пробивот на фронтот една задача директно да нападнат еден положај германски и при тоа сто пет-шеесет души, колку се сеќавам, загинаја. Албанци. И тие тогаш кога рекоа такихија нона разбираш, го заобиколија после теренот и им удрија од грб на тие и не гледаа кренати раце. Се што беше живо се испокосија разбираш. И зато не можеше да се помини таму ако не прескочиш некој, некој убиен. А бидејќи нашите војници беа многу скромно облечени и уште пеш одеја, им скинаа чели, чорапи и многу се снајд, се снајд, се снајдоа соблекувајќи ги мртвите и после почнавме да личиме на и на подобра, и на овие ммм, како ги викавме хрватските единици, домобрани. Појќе личевме на домобрани, ама таква беше ситуацијата. Мораше да се снајдиме, немавме редовно снабдување. Дури и со храна немавме редовно снабдување, а камо ли со други работи. И нашата задача беше појќе пешадиска после зошто немавме, ја чувавме и муницијата, немавме дотур на муниција со то што при пробивот на фронтот бааѓи потрошивме, ни останаја само таканаречена неопходна која не смее да се користи сем во така. И појќе бевме во движење отколку во борби, како артилерија. А другата артилерија, имаше пуковска артилерија, противтенковска артилерија и така натаму, тие дејствуваа, имаа појќе оружје, дејствуваа. Имавме и противтенковски пушки едни, како пушка долги со доста овај јак удар можеа да пробијат, и тенк можеа да пробијат. Тоа оружје го имаше пешадијата.

Временски код: 10:10

Интервјуист: Каде заминавте по пробивањето на Сремскиот фронт?

Сведок: Па Винковци ги поминавме, после дојдовме и до Загреб и добивме наредба нашата дивизија да не ги гони појќе Германците ами да се задржи на терените на Хрватска, на Босна, Лика, Градска, Хрба. Имало заостанати од овие, од усташи и така натаму, со ними да се, да се расправаме. И појќе учествувавме како пешадија, не како артилерија. На едно

место, на еден терен, ова е интересно, ах, застанавме на еден пат бидејќи една колона видовме иди од север. Гледаме во колоната шпедитерска, од оние големите, штаерски коли во неа спрегнати офицери германски, генерали и понадоле разбираш, а натоварени колата беше со нивниот багаж, разбираш и еден како болен беше, го имаа клаено. Значи тие ја влечеа колата, а тоа беше голема единица заробеници кои беа заробени во Словенија и сеа ги носеа за во Србија. Таа единица ја носеа. И сега тука еден интересен момент кој длабоко ме, мм, таква, ми јавија од војниците: Командире, вика, долу од патот има еден германски војник паднато, уште е жив, отвара устаа, не знајме што да прајме. Каде е? Одам и го слушам: Васер, васер. Ама одвај да се слуша. Водичка бара, разбираш. А го гледам исцеден, жолтосан, реков овој сигурно нема долго да живее. И му велам на војниците: Видете, теренот е таков, може има некоја баричка, нешто, пролетно време е заостанува од снегој, од такво, најдете тро водичка, дајте му да се напие. И нашле некое поточе, му дојсоа вода, му даодвме да се напие, разбираш, виде еден од пратњата, дали беше од Србите, или Црногорец беше, офицер во пратњата, таа што ги водеја заробениците. Шта је, вика, шта има? Еве му викам, еден паднат овај. Где је? Еве го. И му велам малку водичка бараше, му дадовме. Ја чу му дати. И слезе долу и со цокулата па, разбираш. Е тоа ме заболело. Зошто? И тој е можеби мобилизиран, фамилијарен човек, болен, зошто да го убиваш. Зароби го, ама не го убивај. Дај му можност, евентуално може и да се искористи за некој, за некој работи. Е тоа е еден моменат таков што го памтам. А иначе дури одевме ние по патиштата имаше од извидниците, со специјални направи за откривање на мини. И на едно место на патот еден војник без врат, покриен, без глаа, од тие што ги чистеа мините, изгледа направил некоја грешка и му експлодира мината и му ја однесе глата. А тоа се најтешките единици.

Интервјуист: Кажете ми, додека бевте на овој потег, кога дејствувавте Хрватска, Босна, Лица, што ми споменавте, наоѓавте запалени села, цивилни жртви, видовте нешто такво?

Сведок: Многу рушевини имаше, тие предели беа многу разрушени. Еве еден пример да ви кажам. Не го памтам сега точно селото, ах, како командир требаше сепак да видам и што има, меѓу првите одиш напред. И во една рушевина, во една рушевина гледам една бетонска плоча и одедна дупка едно главче сирка. Реков кој да е ова, разбираш, одам таму, детенцесо шест-седум години, така нешто. Таа возраст. И го прашувам што бара тука. Ами, рече, мама ојде со тро пченка да ни сомели, да ни дај да јадиме. Колку сте? Пет - шест деца пикнати натре во тоа, нали. Е такви рушевини имаше многу. Ретко можеше да се најди здрава куќа

во тие предели. А најмногу од населението беа или многу стари или жени. Млад човек не можеше да, да најдиш. И затоа малку и настрадаа некои од нашите војници, се пуштија во некои односи со некои од жените, па добија, и некои болести добија што не е за кажвање. Сетне имаја доста мака оти немавме такви лекарства, немавме таква санитарна помош. Таа беше да ви кажам жалосна работа. Жалосна работа беше. Ниту снабдување, еве за тро пченка да оди да ја сомели некаде да ги, да му дај да јадат. Кузнае колку други такви имаше.

Временски код: 16:51

Интервјуист: Додека дејствувате на овој потег, видовте, дали видовте цивили бегалци, значи луѓе коишто одеа по патиштата, значи во цивилна облека?

Сведок: Некаде кај, како се викаше сега месноста, не можам да се сетам, се пренесе глас дека Германците го пробија нашиот фронт и тргнуваат кон кај нас, да не заробат ако можат. И тогаш од едно село, од едно село кое беше на тој пат, од страв од Германците ги видовме наторени коли, кој колку можел разбираш, дечиња, жени, тие во главном, мажи меѓу ними немаше. Жените најмногу, се повлекуваја, бегаја, разбираш. Ама и тоа беше само привремено, им требаше истеглување на Германците и за да тие, изгледа таа единица што тргна беше за обезбедување и немаше некоја голема борба, немавме. Ние застанавме за да ги пречекаме, ама не дојдоа до нас. Се повлекваја. Во главном во повлекување во тој период беа Германците.

Интервјуист: Кажете ми, кога се вративте во Битола?

Сведок: Од армијата?

Интервјуист: Да.

Сведок: Артилериската бригада, македонска, после чистењето на терените низ Босна, се смести во Чачак. Чачак беше во времето на Југославија кој имаше касарни за артилерија. И таму бевме сместени. Тоа беше некаде после капитулацијата на Германија, веројатно крајо на мај или почетокот на јуни кога се сместивме таму. И дојде наредба веќе, веќе заврши војната, шом капитулирала Германија да се врши демобилизација на војниците. Ние тројца командири што бевме на батериите, еден беше Љупчо Проданов, можи и го знајте беше во Војната болница во Скопје, можи имате чуено. Почина тој. Другиот беше Сава Илиќ, тој беше белграѓанец. Македонец, ама живеел татко му како населен во Белград и таму живееше. Ме повика Арсо Јовановиќ, тој беше началник на Генералштабот на овај. И вика: Имаме неколку можности. Ви нудам да одите во Загреб во школа за виши офицери, ќе

бидите во големите, во повисоките единици, ќе имате високи чинови и така натаму. Две години трае. А ние се имавме договорено тројцата да се демобилизираме. Си имавме свои планој секој. Затоа едниот стана лекар, друго инжињер, а јас просветен работник и така. Не молеше подолго време така. Добро, рече, шом нејќете таму, има друга алтернатива. Имаме шанса да ве пратиме во Советскиот сојуз, во офицерска академија за геодети. Во главном, вика, нивната работа е во цртање на карти теренски и и тие се по штабој, не се многу теренци. Теренци евентуално да видите теренот како изгледа тој што треба да го на, да го внесите во картите. И тоа му откажавме. И на крајот ни рече со овие зборови: Кад сте будале ево да вам потпишем. И ни потпиша за демобилизација. И така се демобилизиравме. Си дојдов во Битола тогаш и бидејќи после дојдоа Бугарите и то. Понатаму шо?

Временски код: 22:34

Интервјуист: Кажете ми уште една работа. Дали знаете за некои Евреи од Битола коишто ја преживеаја Втората светска војна?

Сведок: Па еве ви кажав Бено Руси, тој ни беше комесар на дивизија. Тоа е многу висока положба. Леон Фараџи и тој, овај, Анаф Аврам, и тој преживеа. Морис Романо, Морис, Давид Романо, и тој проживеа. За други не се сеќавам оти појќе со овие контактирав. Вероватно и други оти еден дел се спаси.

Интервјуист: Така. Во ред. Ви благодарам многу.